

ARAP DİLİNDE İ'RÂB: TARİHSEL KÖKEN, NAHİV TARTIŞMALARI VE ÇOK YÖNLÜ İŞLEVLERİ

İ'râb in the Arabic Language: Historical Origins, Grammatical Debates, and
Multifunctional Roles

Müfide AĞIRKAN

Arş. Gör. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Niğde, Türkiye.

Ph.D. Research Assistant, Niğde Ömer Halisdemir, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Arabic Language and Rhetoric, Niğde, Türkiye.

mufidegokler@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7754-6066

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 07 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 05 Nisan / April 2025

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2025

Cilt / Volume: 27 **Sayfa/Pages:** 595-629

Atıf / Citation: Ağırkan, Müfide. "Arap Dilinde İ'râb: Tarihsel Köken, Nahiv Tartışmaları ve Çok Yönlü İşlevleri [İ'râb in the Arabic Language: Historical Origins, Grammatical Debates, and Multifunctional Roles]". Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER] 27 (Haziran / June 2025): 595-629

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1635655>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Müfide AĞIRKAN**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Arap dilinde i'râb, kelimenin cümle içindeki konumunu ve fonksiyonunu belirleyen, son harfinde meydana gelen hareke veya harf değişiklikleriyle gerçekleşen bir sistemdir. Günümüzde birçok dilde fâil, mefûl ve izâfet gibi temel ayrımlar kelime sırası ve ekler yoluyla belirlenirken, Arapçada bu işlev büyük oranda i'râb vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bu durum, i'râbı yalnızca bir harekeleme kuralı olmaktan çıkarıp, dilin anlam düzeni, ses düzeni ve cümle yapısı açısından vazgeçilmez bir mekanizma hâline getirmektedir. Bu çalışmada, i'râbın Arap dilinde neden ve nasıl ortaya çıktığı, hangi açılardan dilin vazgeçilmez unsuru olduğu ve klasik nahiv ekolleri tarafından nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar, i'râbın esasen sentaktik bir işlev taşıdığını kabul ederken, i'râbın yalnızca fâil-mefûl ayırımına mı hizmet ettiği, yoksa kelime sıralaması, fonetik yapı ve ritmik düzen gibi başka faktörlerin de rol oynayıp oynamadığı tartışmalıdır. Bu bağlamda, i'râb yalnızca sentaktik bir unsur mudur, yoksa semantik ve fonetik işlevleri de var mıdır? Basra ve Kûfe ekollerinin i'râba bakış açısı nasıl şekillenmiştir? Fiil-i muzârinin i'râbla ilişkisi nasıl değerlendirilmiştir? Kutrub ve diğer âlimler, i'râbın mahiyetine dair nasıl eleştirilerde bulunmuştur? Zemahşerî'nin sistematiğinde i'râbın işlevleri nelerdir? gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Çalışma, i'râbın yalnızca bir harekeleme kuralı olmadığını, dilin semantik, fonetik ve sentaktik düzeninde kritik bir unsur olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Basra ve Kûfe ekollerinin karşılaştırmalı analizi yapılarak, Kutrub'un eleştirileri ve Zemahşerî'nin sistematiği ele alınmaktadır. Yöntem olarak çalışmada, belge analiz yöntemi kullanılarak klasik nahiv kaynakları ışığında farklı görüşler mukayeseli bir şekilde incelenmektedir. Öte yandan i'râbın sadece sentaktik değil, aynı zamanda fonetik ve semantik işlevleri olan çok yönlü bir sistem olduğu ortaya konulmaktadır. Elde edilen bulgular, i'râbın tek bir motivasyonla açıklanamayacak kadar kapsamlı olduğunu ve klasik nahiv ekollerinin bu konuda farklı yaklaşımlar geliştirdiğini göstermektedir. Özellikle Basra ve Kûfe ekollerinin karşılaştırmalı analizi, Kutrub'un eleştirileri ve Zemahşerî'nin sistematiği üzerinden, i'râbın işlevleri ve ekollerin yaklaşım farkları detaylandırılmaktadır. Böylece, klasik nahiv anlayışının i'râba bakış açısı yeniden değerlendirilerek, tarihsel süreçte bu konunun nasıl evrildiğine dair yeni perspektifler sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, İ'râb, Nahiv, Fonetik, Basra ve Kûfe Ekolleri, Kutrub.

Abstract

In Arabic linguistics, i'râb refers to a system of inflectional changes affecting the final letters of words to indicate their syntactic function within a sentence. While many contemporary languages rely on word order and affixes to distinguish core grammatical roles such as subject, object, and possessive constructions, Arabic primarily achieves this differentiation through i'râb. This characteristic elevates i'râb beyond a mere diacritical system, positioning it as an essential mechanism for structuring meaning (semantics), phonetic coherence, and syntactic flexibility. This study investigates the origins and functions of i'râb in Arabic, examining why and how it became an indispensable linguistic feature and how it has been interpreted within classical grammatical traditions. While conventional perspectives emphasize its syntactic role, it remains an open question whether i'râb exists solely to distinguish grammatical relations or whether phonetic considerations, rhythmic patterns, and word order also contributed to its development. Accordingly, this study seeks to address the following questions: Is i'râb primarily a syntactic device, or does it also serve semantic and phonetic functions?

How did the Basran and Kūfan schools conceptualize its role? What is the relationship between i'rāb and the conjugation of the imperfect verb (fi'l muḍāri')? What were the key critiques raised by Quṭrub and other scholars regarding its theoretical foundations? How does i'rāb function within Zamakhsharī's grammatical framework? The study aims to demonstrate that i'rāb is not merely an orthographic or syntactic tool but rather a fundamental component of Arabic's linguistic architecture. To achieve this, it adopts a comparative analysis of the Basran and Kūfan grammatical schools, alongside an examination of Quṭrub's critiques and Zamakhsharī's systematic approach. Employing a document analysis methodology, the study draws on classical grammatical sources to explore these differing perspectives. The findings indicate that i'rāb is a multidimensional system that extends beyond syntax, incorporating phonetic and semantic functions. The analysis further reveals that i'rāb cannot be reduced to a single linguistic motivation, as evidenced by the divergent interpretations within classical Arabic grammar. By engaging with the perspectives of the Basran and Kūfan schools, the critiques of Quṭrub, and the systematic framework of Zamakhsharī, this study underscores the historical depth and theoretical richness of i'rāb in Arabic grammar. Ultimately, it re-evaluates the classical understanding of i'rāb, offering new insights into its evolution and significance in linguistic thought.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, I'rāb, Arabic Syntax (Nahw), Phonetic, Basran-Kūfan Debate, Quṭrub.

Giriş

Arap dilinde i'rāb, kelime sonlarında meydana gelen hareke veya harf değişimlerini esas alarak, kelimelerin cümledeki fonksiyon ve anlam ilişkilerini belirginleştiren çok yönlü bir sistemdir. Tarihsel süreçte, ilk başta yalnızca bir “harekeleme kuralı”¹ olarak anlaşılmıştır. Zamanla semantik (fâil, mef'ûl, izâfet vb. roller), sentaktik (cümle yapısında esneklik) ve fonetik (konuşmada akıcılık, şiirsel ritim) boyutları kapsayan geniş bir mekanizmaya dönüşmüştür.² Başta Basra ve Kûfe ekolleri olmak üzere, klasik dönem nahiv âlimleri i'râbın işlev ve gerekçelerini uzun süre tartışmış, özellikle fiillerin i'râb alıp almaması (fiil-i muzârî ve mebnî fiiller) meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede, Basra ekolü fiillerin çoğunu mebnî kabul edip yalnızca fiil-i muzârînin isme benzer özellikleri dolayısıyla i'râb aldığını savunurken, Kûfe ekolü fi-

¹ Hareke hakkında bilgi için bk. Ebû 'Amr Cemâlüddîn İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî ilmi'n-nahw*, thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şa'ir (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 11.

² -Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1429), 1/90.

illerdeki anlam çeşitliliğine dikkat çekmiş ve i'râbın aslında onlara da uygun olduğunu ileri sürmüştür.³

Kutrüb (ö. 206/821) bu tartışmaları “iki sâkin harfi ayırma” suretiyle fonetik akıcılığı temin etme fikriyle genişletmiştir. Böylece i'râbın ses düzenini (ritim, kolay telaffuz) sağladığı ortaya konmuştur. Kutrüb'un “sükûnu hafifletme” anlayışı ise i'râbın fonetik boyutunu merkeze taşıyarak dilin akıcılığını, ritmini ve belâgat gücünü korumaya yönelik bir işlevi olduğunu vurgulamaktadır.⁴ Bu bağlamda Sîbeveyhi'den itibaren nahiv âlimleri, i'râbın hem lafzî⁵ (hareke/harf) hem de manevî (fâillik, mef'ûllük, izâfet ilişkisi) yönlerine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda fiil-i muzârînin “isme benzerlik” ilkesinden dolayı i'râb aldığı görüşünü ayırtılandırmıştır. Böylece fiil-i muzârî, taşıdığı zamansal belirsizlik, sıfat veya haber olma kapasiteleri gibi isme mahsus bazı özelliklere yaklaştığı için i'râba tabi tutulmuştur.⁶

Türkçe literatürde konuyla ilgili iki önemli makalede, i'râbın fonksiyonları ve tarihsel gelişimi kısmen ele alınmakla birlikte bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Mehmet Ali Şimşek'in “Arap Dilinde İ'râbın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü” başlıklı çalışmasında, i'râbın anlatım ve anlam üzerindeki etkisine vurgu yapılmaktadır. Ancak çalışmada Basra-Kûfe ekollerinin kıyaslaması ve fiil-i muzârînin i'râbına dair detaylar sınırlı kalmaktadır.⁷ Mehmet Sıdık Özalp'in “Arap Dilinde İ'râb Olgusu” makalesi ise i'râb, binâ ve mu'reb-mebnî gibi temel kategorileri açıklamakta, çağdaş yaklaşımlardan bahsetmektedir. Fakat o da ekoller arası tartışmalar ve fiil-i muzârînin i'râbı gibi konulara derinlikli biçimde girmemektedir. Her iki makalede de özellikle Sîbeveyhi, Ferrâ (ö.

³ Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dârun-Nefâis, 1986), 77-79.

⁴ Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahman b. Süleyman (Beyrut: Dâru'l-Garb, 1986), 156-158.

⁵ Abdullâh b. Ahmed el-Fâkihî, *Şerhu kitâbi'l-Hudûd fî'n-nahv*, thk. el-Mutevallî Ramazan (Kahire: Mektebetü'l-Vahbe, 1993), 160.

⁶ Ebû Bîşr 'Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Müessesetü'l-Alemî, 1989), 1:13; Ebü'l Abbas Muhammed b Yezid el-Ezdi el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhalık Azîme (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1985), 2:1.

⁷ Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde İ'râbın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”, *Nûsha* 6/22 (2006), 25-48.

207/822), Kutrub, İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) gibi erken dönem nahiv âlimlerinin özgün katkıları hem anlam hem de fonetik boyutlarıyla yeterince irdelenmemektedir.⁸

Çağdaş dönemde ise Kutrub'un yaklaşımına dair çeşitli çalışmalar yapılmış, lakin çoğu meseleleri parça parça meseleleri ele almıştır. Zeyd Halil Felâh el-Karâle, Kutrub'a atfedilen "harekelerin yalnızca ses uyumu sağladığı, anlamla ilgisinin olmadığı" görüşünün dilcilerdeki yansımalarını incelemekte, ancak Kutrub'un *Meânî'l-Kur'ân ve tefsîr müşkil i'râbih* adlı eserindeki örnekleri kapsamlı biçimde ele almamaktadır.⁹ Talâl b. Halef b. Mahfûd el-Hassânî ise Kutrub'un kısa ünlülerin kelime yapısını ve i'râb düzenini nasıl etkilediğini incelese de Basra-Kûfe ekolleriyle bağlantıyı ve tarihsel i'râb tartışmalarını derinleştirmemektedir.¹⁰ Sâmi Muhammed Abdülmuhsin Mahmud, Kutrub'un alışılmış i'râb anlayışına aykırı düşen yorumlarını ortaya koymakla beraber bu yorumların ekoller arası anlam ve sesbilim tartışmalarındaki yerini yeterince açıklamamaktadır.¹¹ Abdülhüseyn Musa Vâdî de Kutrub'un aslında i'râbın anlam boyutunu tamamen reddetmediğini hatırlatmakla birlikte Basra-Kûfe ekollerine değinmekle sınırlı kalmaktadır.¹² Görüldüğü gibi, bu eserlerde Kutrub'un "hareke=anlam mı, hareke=fonetik işlev mi?" gerilimine dair yaklaşımlar kısmen tartışılrsa da ekollerin tarihsel ve kuramsal çerçeveleriyle bütüncül bir mukayese henüz yeterince yapılmamıştır.

Çalışma, söz konusu eksiklikleri gidermeyi ve anılan boşluğu doldurmak amacıyla i'râbın hem tarihî arka planına hem de fonksiyon çeşitliliğine ışık tutmayı hedeflemektedir. Öncelikle Basra-Kûfe ekollerinin, i'râbın ortaya çıkış ve gelişim gerekçeleri hakkındaki tezleri ile

⁸ Özalp, Mehmet Sıdık, "Arap Dilinde İ'râb Olgusu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2019).

⁹ Zeyd Halil Fallâh el-Karâle, "Re'yü Kutrub fi'l-harekât ve zâhiratü'l-i'râb fi 'ârâ'i'l-lugaviyyîn", *Buhûs ve Makâlât* 13 (2012).

¹⁰ Talâl b. Halef b. Mahfûd Hassânî, "el-Savâit el-musavvere ve eseruhâ fi'l-bünnye ve'l-i'râb 'inde Kutrub fi kitâbih Meânî'l-Kur'ân ve tahlil müşkil i'râbih", *Mecelletü Câmîatü Tebük li-Ulûmî'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye* 3/4 (2023), 229-253.

¹¹ Semih Muhammed Abd el-Muhsin Mahmud, "Ferâid Kutrub el-i'râbiyye fi kitâbih Meânî'l-Kur'ân ve tahlil müşkil i'râbih fi dav'i'l-cüz'i'l-muhakkak minh", *Havliyye Kulliyetü'l-Luga el-Arabiyye* 25/12 (2021), 11735-11812.

¹² Abd el-Hüseyn Musa Vâdî, "Delâletü'l-alâmâtü'l-i'râbiyye 'inde Kutrub ve mevâkifu'l-muhdesîn minhâ", *Havliyat Adab Ayn Şems* 50 (2022), 116-127.

Kutrub'un "sükûn ve ses uyumu"nu esas alan görüşü bir arada irdele-
necek; böylelikle i'râbın semantik ve fonetik boyutları eşzamanlı olarak
ele alınacaktır. Ardından, Kutrub'dan gelen özgün misaller üzerinden
"hareke mi anlama hizmet eder, yoksa fonetik mi önceliklidir?" sorusu
somut örneklerle değerlendirilecektir. Yanı sıra klasik nahiv ekolleriyle
kesişen ve ayrışan noktalar ayrıntılı biçimde ortaya konulacaktır. Bu
esnada i'râbın yalnızca fâil-mef'ûl ayrımı açısından değil, kelime sırala-
masındaki esnekliği artırması, şiir ve edebiyatta ahenk oluşturmaya gibi
fonksiyonları da gösterilecektir.

Kaynaklar bakımından, erken dönem dilcilerin (Sîbeveyhi (ö. 180/796),
Zeccâcî (ö. 337/949), İbn Cinnî (ö. 392/1002), Ebû Sa'îd es-Sîrâfî (ö.
368/979), Zemahşerî (ö. 538/1144) vb.) eserleri ve şerhleri incelenerek
Kutrub'un tezleriyle benzer ve farklı yönler mukayeseli biçimde sunu-
lacaktır. Böylece i'râbın, yalnızca semantik veya yalnızca fonetik bir
mekanizma olmayıp Arap dilinin belâgat, anlam, ritim ve cümle yapısı
gibi pek çok temel unsurunu şekillendiren çok boyutlu bir sistem olduğu
vurgulanacaktır. Günümüzde pek çok Arap lehçesinde büyük ölçüde
kaybolan ancak fasih Arapçada hâlâ varlığını sürdüren i'râb kuralının
tarihsel ve kuramsal çerçevesi yeniden yorumlanarak, klasik ile çağdaş
çalışmalar arasındaki eksik halkaları tamamlamak amaçlanmaktadır.

1. İ'râbın Tanımı ve Tarihsel Arka Planı

İ'râb, Arap dilinde lafızların hareketlerindeki değişimlerin, kelimeler
arasındaki anlam ve gramatik ilişkileri belirginleştirmek amacıyla dü-
zenlenmesini ifade eden temel bir kavramdır."¹³

Sîrâfî, i'râbı âmillerin kelimenin sonlarındaki hareketlerde meydana
getirdiği değişim olarak tanımlamıştır.¹⁴ Onun tanımında lafzî bir de-
ğişim vurgusu öne çıkarken; anlam (mâna) ise ikinci planda kalmaktadır.
İ'râbın, cümledeki kelimelerin nahvî (sentaktik) rollerini belirleyen bir

¹³ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (b.y.: el-Heyetü'l-
Mısıriyye, ts.), 1/36; Ebû Musa İsa b. Abdilazîz b. Yelbelbaht el-Cezûlî, *el-Mukaddimetü'l-
cezûliyye*, thk. Şaban Abdulvahhâb (Mekke: Matbaatü Ümmi'l-Kurâ, ts.), 7.

¹⁴ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, thk. Ahmed Hasan
Mehdalî - Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 1/147.

araç olduğu kabul edilse de bu yaklaşım, i'râbın mâna üzerindeki etkisini dolaylı ve sınırlı bir çerçevede ele almaktadır.¹⁵

İbnü'l-Verrâk (ö. 381/991), i'râbın yalnızca lafzî bir değişim değil, ibâne (açıklık sağlama) işlevi gördüğünü belirtmektedir. Bu ifadeden hareketle, i'râbın anlamı netleştiren bir düzenleme sistemi olduğu yorumu yapılabilir. Dolayısıyla bu dönemde anlamın henüz detaylı kategorilerle (fâil, mef'ûl, izâfet vb.) açıklanmadığı düşünülebilmektedir.¹⁶

Ebü'l-Hasan er-Rummânî (ö. 384/994) i'râbı, “kelimelerin cümledeki mânalarını açıklığa kavuşturmak için yapılan bir değişiklik”¹⁷ olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda fâil, mef'ûl, izâfet gibi semantik kategorilerin, i'râb sayesinde belirginleştiğini söylemektedir. Böylece Rummânî, i'râbın yalnızca nahvî bir düzenleme aracı olmayıp cümledeki mânayı da görünür kılan bir sistem olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸

İbn Cinnî, *el-Hasâis* adlı eserinde, i'râbı “anlamların lafızlar yoluyla açıklanması”¹⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, i'râb sayesinde fâil ile mef'ûl gibi gramatik roller açık ve seçik hâle gelmektedir. “أَكْرَمَ سَعِيدٌ أَبَاهُ” (Sa'îd babasına ikramda bulundu) ve “شَكَرَ سَعِيدٌ أَبَاهُ” (babası Said'e teşekkür etti) cümlelerini ele alındığında, biri merfû', diğeri mansûb olması sayesinde fâil ve mef'ûl arasında ayrım yapılabilir.²⁰ İbn Cinnî, bu örnekle i'râbın yalnızca fonetik bir değişim değil, anlam belirsizliklerini ortadan kaldıran bir sistem olduğunu belirtmektedir. Ona göre, i'râb, kelime sonlarındaki hareke değişimleriyle cümlelerin anlam kurgusunu yapılandırarak Arap dilinin nahiv sisteminin ana unsurlarından birini teşkil etmektedir.²¹

İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), i'râbı, hissî (görünen) ve takdirî (zihinde varsayılan) unsurlarla değerlendirmiştir. Aynı zamanda hem lafzî hem

¹⁵ Sirâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/147.

¹⁶ Muhammed b. Abdullah b. el-Abbâs Ebü'l-Hasen İbnü'l-Verrâk, *İlelün-nahv*, thk. Mahmud Câsim Muhammed ed-Dervîş (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 142.

¹⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî, *Risâletü menâzilü'l-hurûf*, thk. İbrahim es-Samerrâî (Amman: Dâru'l-Fikr, 1994), 69.

¹⁸ Rummânî, *Risâletü menâzilü'l-hurûf*, 69.

¹⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/90.

²⁰ Farklı bir örnek için bk. Sâmerreî, *Meânî'n-nahv*, 1/23.

²¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/90.

de kavramsal boyutlara sahip olduğunu belirtmiştir.²² Bu yaklaşım, İbn Cinnî'nin bakış açısıyla uyumlu biçimde, i'râbın yalnızca kelime sonlarındaki değişim değil, aynı zamanda zihin düzeyinde anlam ilişkilerini düzenleyen bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Fâil, mef'ûl ve izâfet gibi mâna ilişkileri, bu düzenin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır.²³

İbn Mâlik (ö. 672/1274) ise i'râbı teorik bir çerçeveye oturtturarak onun yalnızca lafzî değil, anlamı da belirginleştiren sistemli bir yapı olduğunu söylemektedir.²⁴ Kelime sonlarındaki değişimlerin, âmillerin etkisiyle ortaya çıktığını ve bu değişimlerin anlam ilişkilerini düzenlediğini vurgulamaktadır. İ'râbın, hareke (fetha, damme, vb.), sükûn ve hazif (harfin düşürülmesi) gibi farklı unsurlarla gerçekleşebileceğini belirterek kavramı daha da geniş bir düzleme yerleştirmektedir.²⁵ Ancak İbn Mâlik'in yaklaşımı, i'râbın tanımına yönelik bir itiraz niteliğindedir ve mevcut tanımın yeterliliğini sorgulamaktadır. Bu bağlamda o, i'râbın sadece hareke değişimleriyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda sükûn ve hazif gibi farklı unsurlarla da gerçekleşebileceğini belirterek kavramın kapsamını genişletmektedir.

Tüm bu tanımlardan hareketle i'râb, Arap dilinin hem lafız hem de mâna yönünü birlikte ele alan kapsamlı bir kavram niteliği kazanmıştır. Arap dilinde, lafzî unsurlar ile bunların taşıdığı anlam ilişkilerini aynı anda gözetken köklü bir sistem olarak şekillenmiştir. Sîrâfî'den İbn Mâlik'e uzanan süreçte geliştirilen tanımlar, i'râb anlayışının geçirdiği dönüşümü açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle İbn Mâlik'in sistematik yaklaşımı, i'râbın lafız ve mâna arasındaki bağını belirginleştirmiş ve bu kavramın Arap dili çalışmalarındaki merkezî konumunu daha da pekiştirmiştir.²⁶

1.1. İ'râb Hareke Midir, Anlam Mıdır?

Klasik dönemde mantık ve felsefeyle meşgul nahiv âlimleri, bir kelimenin sonundaki değişikliği (hareke veya harf) "haricî mi, zihnî mi"

²² Ebü'l-Feth Ziyâüddin Nasrullah eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Bed'î fî ilmü'l-Arabiyye*, thk. Fethî Ahmed Aliyyüddin (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1999), 1/44.

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Bed'î*, 1/44.

²⁴ İbn Mâlik, *Şerhu Teshili'l-fevâid*, 1/33.

²⁵ İbn Mâlik, *Şerhu Teshili'l-fevâid*, 1/33.

²⁶ İbn Mâlik, *Şerhu Teshili'l-fevâid*, 1/33.

diye tartışmıştır. Böylece i'râbın “salt ses mi yoksa zihinsel bir anlam kategorisi mi” olduğu üzerinde durulmuştur.²⁷ İbn Ya'îş'in (ö. 643/1245) “الإعْزَاب حَرَكَاتٌ”²⁸ (i'râb hareketleri) tabirini kullanması,²⁹ i'râbın hareketlerden farklı bir şey olduğu düşüncesini destekleyen bir ipucu sayılmıştır. Zira “harekeler” şeklinde bahsedilen olgu, i'râbın kendisine değil i'râbın tezahürüne işaret etmektedir.

İ'râbın hareke olup olmadığı sorusu, dilsel form ile semantik işlev arasındaki ilişkinin nasıl kavramsallaştırılması gerektiğini gündeme getirmektedir. Günlük uygulamada her iki yaklaşım da “hareke yazma” veya “harekeyi telaffuz etme” şeklinde sonuç verse de meselenin teorik boyutu, i'râbın dildeki yerini anlamak açısından önemlidir.

a. Klasik Arap nahiv literatüründe i'râbın mahiyeti üzerine iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır:

1. İ'râbın hareke olduğunu iddia eden görüştür. Bu görüşü benimseyen İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958), i'râbın kelimenin sonuna konan damme ('), fetha (ˆ), esre (˙), sükun (°) gibi hareketlerin bizzat kendisi olduğunu öne sürmektedir. Onlara göre, bir kelimenin cümle içindeki yerinin (fâil, mef'ûl vb.) nasıl anlaşılacağı, son harfe hangi hareketin geldiğiyle doğrudan ifade edilmektedir. Dolayısıyla i'râb, fiziki olarak kelime sonunda görebildiğimiz veya işitebildiğimiz bir dizi hareketin toplamıdır.³⁰ İbn Harûf (ö. 609/1212), Şelebîn (ö. 645/1247), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve İbn Mâlik gibi âlimler İbn Dürüsteveyh'i takip etmiştir.³¹

2. İ'râbın hareke ile taşınan anlam olduğunu savunan görüştür. Çoğunluğun³² benimsediği görüş, i'râbın “kelimenin sonundaki hareketlerin temsil ettiği nahvî veya semantik işlev”³³ olduğuna dikkat çekmektedir.

²⁷ Cinnî, *el-Hasâis*, 1/90.

²⁸ İ'râb hareketleri ile ilgili bk. Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr el-Kermî, *Delilü't-tâlib li-ke'lâmi'n-nahviyyîn* (Kuveyt: İdâratü'l-Maktûtât, 2009), 23; Muhammed 'îyd, *en-Nahvü'l-musaffâ* (Kahire: Mektebetü's-Şebâb, 1971), 24.

²⁹ Ebü'l-Bekâ b. Ali el-Halebî b. Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*, thk. Emil Bedîî Yakub (Beyrut: y.y., 1422), 1/197.

³⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/197.

³¹ Özalp, Mehmet Sıdık, “Arap Dilinde İ'râb Olgusu”, 200.

³² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/197; Cinnî, *el-Hasâis*, 1/90.

³³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 11; İmâdüddin İsmail Ebü'l-fedâ', *el-Kennâş fî fenney en-nahv ve's-sarf*, thk. Riyâd b. Hasan (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 1/118.

Yani o hareketler, i'râb denen fonksiyonun yalnızca dışı vurumudur. Bu anlayışa göre; "i'râb hareketleri" sözü, i'râbın bu hareketlerle özdeş olmadığını ima etmektedir. Zira hareketler, i'râbın fizikî boyutu, i'râb ise bunların taşıdığı nahvî (fâil, mef'ûl, izâfet vb.)³⁴ veya anlama ait (fâillik, mef'ûllük)³⁵ değeri ifade eden soyut bir kategoridir. Örneğin "صَرَبَ زَيْدٌ" (Zeyd 'Amr'ı dövdü) cümlesinde:

- "زَيْدٌ" ref hâlinde ve fâil görevini üstlendiğini göstermektedir.
- "صَرَبَ" ise nasb hâlinde ve mef'ûl anlamını taşımaktadır.

Bu görüşte, damme veya fetha gibi hareketler, i'râbın simgesi; i'râb ise kelimenin cümledeki fonksiyonudur.³⁶ Böylece i'râb sadece bir fonetik işaret değil, cümleye şekil veren bir nahiv ilkesi olarak anlaşılmaktadır.

b. Modern dilbilimsel bakış: i'râbı çoğu zaman "morfolojik veya sentaktik bir belirteç" olarak değerlendirmektedir.³⁷ Buna göre;

• Kelime Sonu Değişimi = Morfolojik İşaret: Türkçedeki "-i" (belirtme hâli), "-a/-e" (yönelme hâli) ekleri gibi, Arapçada damme veya fethanın da benzer işlevi vardır. Nitekim nesneyi veya özneyi göstermeye yaramaktadır.³⁸

• İ'râb = Anlam Görüşüyle Yaklaşım: Modern gramer çalışmaları, biçimsel unsurların (morfeplerin) semantik veya sentaktik işlevleri olduğunu söylemektedir. Bu da "harekenin ardındaki mânanın esas oluşu" hususuna benzemektedir.³⁹

Klasik dönemdeki "i'râb hareke midir, anlam mıdır?" tartışması, Arap nahvinin ne denli kuramsal derinliği olan bir alan olduğunu göstermektedir. Uygulamada büyük fark oluşturmaya bile, kavramsal düzeyde dilsel göstergenin (hareke) mi, yoksa i'râbın temsil ettiği semantik-sentaktik fonksiyonun mu asıl olduğu konusunda ciddi bir ayrım söz konusudur. İ'râbın "hareke" mi, "harekeyle yansıtılan anlam" mı olduğunu sorgulayan

³⁴ Zeccâci, *el-İzâh*, 69.

³⁵ Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 37.

³⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, tkh. Abdulhamid Hindâvî (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.), 1/60.

³⁷ Salvador Peña, "I'râb as Syntax", *Zeitschrift Für Arabische Linguistik* 33 (1997), 100-104.

³⁸ Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv*, 1/21.

³⁹ Djibril Nanourgo Silué - Kiyofon Antoine Koné, "Grammatical Morphemes, Conceptual Structures and Semantic Representation", *Journal of Language and Linguistic Studies* 17/Özel Sayı 2 (2021), 726-734.

bu mesele, Arap gramer tarihinin hem teorik hem de felsefî açıdan en dikkat çekici başlıklarından biridir. İbn Dürüsteveyh, hareketleri doğrudan i'râbın özü sayarken⁴⁰ başta İbn Ya'îş⁴¹ ve İbn Cinnî⁴² olmak üzere çoğunluk, bu hareketlerin i'râb adını taşıyan fonksiyonun işaretleri olduğuna hükmetmiştir. Dolayısıyla pratikte hareketlerin telaffuzu aynı kalsa da bu tartışma i'râbın dili nasıl düzenlediği ve kelimelerin cümle içindeki rollerini nasıl inşa ettiği açısından temel bir kuramsal ayırma işaret etmektedir.

2. İ'râbın Tarihsel Gelişimi ve Ortaya Çıkış Gerekçesi

Arapça, tarihî süreç içerisinde geniş bir coğrafyada, pek çok farklı kabile ve lehçe üzerinden aktarılmış bir dildir. Bu durum, kelimelerin bir fonksiyon ve kullanım çeşitliliğini artırmış, anlam kargaşalarını önlemek için de kelime sonlarında bir “düzenleyici sisteme” ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla i'râb sistemi hem anlamları ayırma hem de dilin ahengini koruma amacını yerine getiren bir yapı olarak gelişmiş görünmektedir. Nahiv kaynakları, bu sistemin ortaya çıkışını açıklarken özellikle Basra ekolü ile Kutrub gibi âlimlerin tezlerine işaret etmektedir.⁴³

2.1. Anlamları Ayırma Tezi (Basra Ekolü)

Basra ekolünün önde gelen dilcileri, i'râbın başlıca ortaya çıkış sebebini “farklı fonksiyonlardaki isimleri netleştirmek” olarak görmektedir.⁴⁴ Esasında Arapçada bir kelimenin fâil, mef'ûl, muzâf, muzâfün ileyh veya hâl konumunda olup olmadığı, kök yapısından her zaman anlaşılmamaktadır. Dolayısıyla, i'râb devreye girerek bu anlam belirsizliğini gidermektedir.

• Örneğin: “ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا” cümlesinde “زَيْدٌ” ref işaretiyle fâil olarak, “عَمْرًا” ise nasb işaretiyle mef'ûl olarak algılanmaktadır. Eğer ikisi de aynı hareketli biçimde dursaydı, “Zeyd mi ‘Amr’ı dövdü, yoksa ‘Amr’ mı Zeyd’i dövdü?” sorusu karışabilirdi.⁴⁵

⁴⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/197.

⁴¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/197.

⁴² Cinnî, *el-Hasâis*, 1/90.

⁴³ Zeccâcî, *el-İzâh*, 69-71.

⁴⁴ Zeccâcî, *el-İzâh*, 69.

⁴⁵ Muhammed el-Fâridî el-Hanbelî, *Şerhu'l-Fâridî alâ Elfiyyeti b. Mâlik*, thk. Ebü'l-Kümeit -

• Diğer Misal: “مَرَرْتُ بِغَلَامٍ زَيْدٍ” ifadesinde “زَيْدٍ” kelimesinin cer hâli sayesinde, “Zeyd’in kölesi” anlamı belirginleşmektedir. Burada harf-i cer “ب” ve izâfet (muzâfün ileyh) ilişkisi i’râbın yardımıyla kolayca anlaşılmaktadır.

Basra dilcileri, dil içindeki anlam sorunlarını başlıca şu noktalarda görmektedir:

a. Fâil – Mef’ûl Ayrımı: En yaygın konum olan fâilliği ve mef’ûllüğü karıştırmamak için i’râb şarttır.⁴⁶

b. İzâfet ve Hâl: Bir ismin başka bir isme izâfeti veya bir kelimenin “durum” (hâl) bildirip bildirmediği, genelde kelime sonundaki hareke ve eklerle açığa çıkmaktadır.⁴⁷

c. Cümle İçindeki Esnek Sıralama: Arapçada fâil ve mef’ûl sırası esnek olduğundan, sıralamaya bağımlı olmayan bir göstergeye ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece şair veya hatip, kelime sırasını sanatsal gerekçelerle değiştirirse de anlam bozulmamaktadır.⁴⁸

Basra ekolü, i’râbın dildeki birincil amacını “semantik belirsizlikleri gidermek” şeklinde formüle etmiştir. Bu yaklaşım, klasik nahiv eserlerinin çoğunda benimsenen ana açıklama olarak öne çıkmaktadır.⁴⁹

2.2. Dilin Ahenk ve Kolaylık Gerekçesi (Kutrub)

Kutrub,⁵⁰ i’râbın anlam ayırma işlevini tümüyle reddetmemekle beraber asıl itici gücün konuşmadaki sükûnun (harekesizliğin) ağırlığını hafifletmek olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹ Ona göre Araplar, iki sâkin harfin yanyana gelmesinden çekinmektedir. Onlar, dilin hızlı ve akıcı telaffuzu için kelime sonuna hareke ekleyerek akışkanlığı korumuştur.⁵²

• Arapça fonetiğinde, örneğin نَعْلٌ gibi iki sâkin harfin arka arkaya gelmesi konuşmayı yavaşlatarak telaffuzda “duraksama” etkisi yapmak-

Muhammed Mustafa (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2018), 2/84.

⁴⁶ Ukberî, *et-Tebyîn*, 158.

⁴⁷ Ukberî, *et-Tebyîn*, 158.

⁴⁸ Ukberî, *et-Tebyîn*, 158.

⁴⁹ Zeccâcî, *el-İzâh*, 69.

⁵⁰ Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl (Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.), 99; Ebü’s-Safâ Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmet Arnaût – Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs, 2000), 5/14.

⁵¹ Zeccâcî, *el-İzâh*, 70-71.

⁵² Ahmed Şevkî Dayf, *el-Medârisü’n-nahviyye* (Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.), 108-110.

tadır. İ'râbın sağladığı hareketler (damme, fetha, kesre) bu duraksamayı kırarak kelamın akıcı biçimde sürdürülmesini mümkün kılmaktadır.⁵³

- Arap şiiri ve nesrinde, harflerin veya hecelerin ölçülü dağılımı önemli bir üslup özelliğidir. “Bir sâkin – bir hareketli” veya “iki hareketli – bir sâkin” gibi ritmik örüntüler, i'râb sayesinde korunmaktadır.

- Kutrub, i'râbın anlam farklılıklarını da ayırdığını inkâr etmemekle beraber “anlam farklılıkları sıklıkla kelime sırası veya başka yöntemlerle de sağlanabileceğini belirtmektedir. Oysa fonetik düzenleme i'râb olmadan zor sağlanır.” diyerek i'râbın asıl çıkış noktasına dil ahengini koymak olduğunu iddia etmektedir.⁵⁴ Bu yaklaşım, dil felsefesi açısından i'râbın salt semantik bir sistem olmadığı, fonetik-müzikal bir tarafının da bulunduğu iddiasını güçlendirmektedir.⁵⁵ Nitekim birçok nahiv âlimi, i'râbın dildeki ritim ve telaffuz kolaylığı boyutunu tamamen reddetmemekle beraber, birincil gereklilik olarak görmemiştir.

2.3. Diğer Yorumlar

Daha “orta yol” sayılabilecek yaklaşım, i'râbın aynı anda semantik (mânaları ayırma), fonetik (sükûnu hafifletme) ve sentaktik (cümle kurgusunu gösterme) gereksinimlerden doğduğunu ileri sürmektedir. Şöyle ki:

a. Semantik Boyut: Fâil, mef'ûl, muzâfın ileyh, vb. fonksiyonları netleştirmek (Basralı dilcilerin tezi).⁵⁶

b. Fonetik Boyut: İki sâkin harfi ayırarak konuşmada akıcılığı sağlamak ve kelimelerde ahenk oluşturmak (Kutrub'un tezi).⁵⁷

c. Sentaktik Boyut: Cümlede kelime sırasının fazlaca kural altına alınmaması, esnek bir dizilişe imkân tanınmasıdır.⁵⁸

Bahsi geçen görüş, ekollerin tezlerini uzlaştırmayı hedeflemektedir. Gerçekten de pek çok klasik nahiv âlimi, i'râbı ilk olarak anlam ayrımı gerekliliğiyle açıklasa da bunun yanında “harflerin telaffuz kolaylığı, şiir

⁵³ Zeccâcî, *el-İzâh*, 71.

⁵⁴ Ukberî, *et-Tebyîn*, 156-158.

⁵⁵ Abdenbi Hamani, “The Phenomenon of I'rab: Between Linguistic Conventions and Relations of Proximity”, *Tabayyun: Critical and Historical Studies* 7 (2014), 75-100.

⁵⁶ Zeccâcî, *el-İzâh*, 69-71.

⁵⁷ Zeccâcî, *el-İzâh*, 69-71; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 110.

⁵⁸ Zeccâcî, *el-İzâh*, 69-71

ve sec' sanatındaki rolü, kelime dizilişinde hareket serbestliği" gibi ek faydalarını da sıralamaktadır.⁵⁹ Örneğin, i'râbın ortadan kalktığı varsayıldığında;

- Cümlede fâil ve mef'ûlün yer değiştirmesiyle anlam tamamen karışabilir veya kelime sıralaması aşırı katı kurallara bağlanır.
- Konuşma ritmi sıkça bozulur; iki sakin harf ardarda gelebilir, telaffuzda "duraksamalar" artar.
- Arap belâgatının önemsedığı nazım ve nesir sanatlarında ses uyumunun sağlanması zorlaşır.

Dolayısıyla "i'râbın tek bir saikle" ortaya çıktığını söylemek eksik olmaktadır. Klasik dönemde çoğunluk, "asıl saik mânaları ayırmak"⁶⁰ şeklinde Basra çizgisini benimsemişse de fonetik ve üslûbî boyutun da tarihsel gelişimde rol oynadığını bütünüyle reddetmemiştir. Bu da Arap dilinin hem anlam hem ses hem de yapı bakımından rafine olmuş bir sistem kurduğunu ortaya koymaktadır.

3. Basra ve Kûfe Ekolü Arasında İ'râb Yaklaşımları

Arap nahvinin klasik döneminde, i'râb meselesi etrafında belki de en belirgin ve etkili tartışma Basra ile Kûfe ekolleri arasında yaşanmıştır. Bu iki ekol, fiillerin i'râb alıp almaması, isim-fiil-harf kategorilerinin "asıl" yahut "arızî" konumda bulunması gibi konularda önemli ayrışmalar sergilemiştir. Klasik nahiv kitaplarında⁶¹ ayrıntılı biçimde tartışılan bu mesele, dil yapısı ve anlam örgüsü üzerine geliştirdikleri farklı nazariyeler üzerinden şekillenmiştir.

3.1. Basra Ekolü: "İ'râb İsimlere Mahsustur, Fiillerde Arızîdir."

Basra ekolünün büyük dillileri (Sîbeveyhi, Halîl b. Ahmed, Zeccâcî vb.) i'râbın isimler için asıl olduğunu, fiillerin ise çoğunlukla mebnî⁶²

⁵⁹ Zeccâcî, *el-İzâh*, 69-71; Ukberî, *et-Tebayîn*, 158.

⁶⁰ Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *el-Mesâ'ilü'l-hilâfiyye fi'n-nahv*, thk. Muhammed el-Halvânî (Beyrut: Dâru's-Şarkî'l-Arabî, 1992), 107.

⁶¹ Zeccâcî, *el-İzâh*, 77-82.

⁶² Burada "mebnî", kelimenin sonunun hareke yahut harf değişimine kapalı olması ve değişmez bir yapı sergilemesi anlamına gelmektedir. Hazım Hanfer, *el-Unşûtatü fi'n-nahv* (b.y.: y.y., ts.), 7.

(sabitlik) üzere kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁶³ Basralılar, bu duruma üç temel gerekçe ileri sürmektedir:

a. Dilin en çok çözdüğü sorunlardan biri, bir cümlede kimin fâil, kimin mef'ûl olduğudur. Bu roller, daha ziyade isimler aracılığıyla belirmektedir; zira fâil de mef'ûl de isimdir. Fiilin esas işlevi, yapılan eylemi bildirmektir. Bu nedenle, i'râbın “fâillik-mef'ûllük ayrımı gibi anlamları yansıtmaması” esasında isimlere dönük bir ihtiyaçtır.⁶⁴

b. Fiil, cümlede ismi etkileyen âmil konumundadır. Fâili ref', mef'ûlü nasb vb. şekillerde yönlendirmektedir.⁶⁵ Basralılara göre, eğer fiil de i'râb alıp kendi başına farklı hareketlere muhatap olsaydı, onu i'râb edecek bir başka âmile ihtiyaç duyulacak ve bu âmili i'râb edecek daha başka bir âmil gerekeceği için sonsuz bir zincirleme (teselsül) doğacaktır.⁶⁶ Bu da gramerin mantığını bozacaktır. Dolayısıyla fiilin sabit (mebnî) olup, isme âmillik etmesi daha tutarlı görünmektedir.

c. Basralılar, fiil-i muzârînin i'râb almasını “isme benzeme” ilkesiyle açıklamaktadır.⁶⁷ Fiil-i muzârî, zamansal belirsizlik, haber olabilme, sıfat cümlesi yapısında kullanılabilme gibi isme benzeyen özellikler taşımaktadır. Bu yüzden muzârî fiil, ref'-nasb-cezm gibi i'râb şekillerine girmektedir.⁶⁸ Fakat bu, “tüm fiiller i'râb almalıdır” sonucuna götürmemektedir; zira mâzî ve emir fiilleri yine mebnî üzere kalmaktadır.⁶⁹

• Örneğin: “كَتَبَ” (yazdı) veya “اُكْتُبَ” (yaz) fiilleri, genellikle sonları sabit kabul edilen mebnî fiillerdir.

• Muzârî: “يَكْتُبُ، يَكْتُبُ، يَكْتُبُ” gibi i'râb hâllerine açık olması, onun “مُضَارِعَةٌ / isme benzeme” hâлиндendir.

Basralılar, nihaî olarak “isim aslen i'râba elverişlidir, fiil aslen mebnî hâлиндendir ki fiil-i muzârî ise bunun istisnasıdır tezini öne sürmektedir. Harf ise zaten tamamen sabit olup i'râb kabul etmez” formülünü ortaya

⁶³ Zeccâcî, *el-İzâh*, 77.

⁶⁴ İbnü'l-Verrâk, *İlelû'n-nahv*, 142-143.

⁶⁵ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed el-Hâlık (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, ts.), 2/5-4/80.

⁶⁶ Zeccâcî, *el-İzâh*, 78.

⁶⁷ İbnü'l-Verrâk, *İlelû'n-nahv*, 187.

⁶⁸ Ebü'l-Berekât Kemâlüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'il-i hilâf* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 2/446.

⁶⁹ Enbârî, *el-İnsâf*, 1/205, 2/427.

koymaktadır.⁷⁰ Burada, dilin temel ögesi olan ismin daha çok anlam çeşitliliğini yansıttığı, fiilin fonksiyonunun ise daha sınırlı olduğu ön kabulü göze çarpmaktadır.

3.2. Kûfe Ekolü: “İ’râb Fiillerde de Asıldır”

Kûfe ekolüne mensup olan Ferrâ ve İbnü’s-Sikkât (ö. 244/858) gibi âlimler, Basra ekolünün aksine fiillerin de isimler kadar çok yönlü anlamlar taşıdığını, bu yüzden i’râbı aslen hak ettiklerini savunmuştur.⁷¹ Onlar bu görüşlerine gerekçe olarak fiilin zaman, olumlu-olumsuz, etken-edilgen varyasyonlarına sahip olması ve bazı yapılarda (özellikle كَاكَ gibi) cümlenin çekirdeğini oluşturması gibi özellikleri öne sürmüştür. Kûfelilerin öne sürdüğü gerekçeler ise şöyledir:

a. Fiil, “mâzî, muzârî, emir” formlarıyla geçmiş, gelecek, şimdiki zaman anlamı taşıyabilmektedir. İlaveten olumlu, olumsuz (menfî), etken, edilgen vb. birçok yapıya da bürünebilmektedir. Kûfelilere göre “birden fazla anlam” i’râb gerektirdiğine göre, fiillerin de isimler kadar bu hakkı vardır.⁷²

b. Fiil de Haber Olabilir

• Örneğin: “كَادَ زَيْدٌ يَقُومُ” (Zeyd neredeyse kalkıyordu) cümlesinde “كَادَ” fiili, “Zeyd” ismine bir haber fiili gibi eklenir; cümlenin semantik yükünü fiil taşır.

• Yine “ظَلَّ زَيْدٌ يَكْتُبُ” örneğinde, muzârî fiil bir nevi isim-haber ilişkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla Kûfeliler, fiilin “haber” işlevi de üstlenebilmesi nedeniyle “i’râbın sadece isimlere ait” olduğu iddiasının geçerli olamayacağını savunmaktadır.⁷³

c. İsimler, “çok anlamlı yapıya sahip olduğu için i’râb almaktadır” deniyorsa; fiillerde de muhtelif anlam katmanları (tehdit, emir, gelecek, istek vb.) bulunmaktadır. Bu nedenle fiil için de “aslen i’râb alıcıdır” yaklaşımı geçerli olmalıdır.⁷⁴

⁷⁰ Zeccâcî, *el-İzâh*, 77-79.

⁷¹ Zeccâcî, *el-İzâh*, 80-81; Ebû Hayyân Muhammed el-Endelüsî, *İrtisâfû’d-darab min lisâni’l-Arab*, thk. Recep Osman (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1998), 2/834.

⁷² Ukberî, *el-Mesâ’ilü’l-hilâfiyye fi’n-nahv*, 87.

⁷³ Enbârî, *el-İnsâf*, 2/448-449.

⁷⁴ Ukberî, *et-Tebyîn*, 139-143.

Basralılar, bu tezi “fiilin anlam farklılıkları, aslında üzerinde etki kurduğu isimlerle ilişkili” diyerek eleştirmektedir.⁷⁵ Yani fiildeki değişiklikler (etken, edilgen, olumlu, olumsuz) sonuçta fâil, mef’ûl vb. ismin konumunu belirlemekte ve anlam esasen isim üzerinden netleşmektedir. Fiilin, kendi öz anlamı (eylemin gerçekleşmesi) sabittir; i’râb gibi bir sisteme bizzat ihtiyaç duymadığına kanaat edilmiştir.⁷⁶

3.3. Değerlendirme: Temel Farklar ve Yansıması

Bu iki ekol arasındaki zıtlaşma, Arap nahvinin en köklü ihtilaflarından biridir. Tarihsel süreçte Basra yaklaşımı daha yaygın kabul görmüş, klasik eserlerde fiil-i muzârî haricindeki fiillerin mebnî oluşu hemen bütün nahiv âlimleri tarafından benimsenmiştir.⁷⁷ Ancak Kûfelilerin argümanları, özellikle fiil çekimindeki zengin anlamların vurgulanması bağlamında daima bir karşı bakış sunmuştur. Bu farklılık, fiilin cümle içindeki rolünün nasıl tasavvur edildiğiyle ilişkidir.

- Basralılar, fiili “ismi etkileyen bir âmil” olarak çerçevelerken,⁷⁸
- Kûfeliler, “fiilin de asıllık düzeyinde i’râb alamayacağını söylemek” dilin mantığına aykırı gelebilir diye eleştirmektedir.

Pratik nahiv kurallarında büyük farklılıklar doğmamış olsa da teorik zeminde fiil ve isim arasındaki asıl-fer’ ilişkisi, Arap gramer tarihinin sürekli atıf yapılan çekişme noktalarından biri olarak kayda geçmiştir.⁷⁹

4. Fiil-i Muzârînin Özel Konumu

Fiil-i muzârî, Arap nahvi içinde fiil kategorisinde yer almasına rağmen, diğer fiil formlarından (mâzî ve emir) i’râb alabilmesi yönüyle ayrılmaktadır. Bu durum, klasik dilcilerin özellikle Basra ekolüne mensup olanlarının dikkatini çekmiş ve fiil-i muzârînin i’râb almasındaki sebebi, isme benzetilen çeşitli özellikleriyle izah etmiştir.⁸⁰

⁷⁵ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 82.

⁷⁶ Ukberî, *et-Tebyîn*, 139-143.

⁷⁷ Özalp, Mehmet Sıdk, “Arap Dilinde İ’râb Olgusu”, 199.

⁷⁸ Müberred, *el-Muktedab*, 2/1; Ukberî, *el-Mesâ’ilü’l-hilâfiyye fi’n-nahv*, 87-88.

⁷⁹ Müberred, *el-Muktedab*, 2/1.

⁸⁰ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 77-82; Müberred, *el-Muktedab*, 2/1.

4.1. İsmе Benzeme Kriterleri

Ebü'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1181), *Esrârü'l-Arabiyye* adlı eserinde⁸¹ fiil-i muzârînin i'râb almasını, "isme benzeme" (مُضَارَعَة) olarak bilinen beş temel özelliğe dayandırmaktadır:

a. Fiil-i muzârî, "يَقُومُ" (kalkıyor) örneğinde olduğu gibi, hem hâl (şimdiki zaman) hem de istikbal (gelecek) mânası taşıyabilmektedir. Bu durum, belirsiz bir ismin (nekra)⁸² geniş mâna taşımasına benzetilmektedir. Nasıl ki "رَجُلٌ" (bir adam) ifadesi, herhangi bir şahsa işaret ediyorsa, "يَقُومُ" ifadesi de hâli veya istikbali netleşmemiş bir şekilde göstermektedir. Aynı şekilde, isimdeki "nekra / marife" dönüşümünü andırır biçimde, muzârî fiile "س" veya "سَوْفَ" gibi edatlar eklenerek zaman yönü belirgin hâle getirilebilmektedir.⁸³

b. Arapçada isimlere girebilen لام الإِتِّدَاء veya لام التَّأَكِيد fiil-i muzârî de katılabilmektedir. Örneğin, "إِنَّ زَيْدًا لَيَقُومُ" (Şüphesiz ki Zeyd gerçekten kalkıyor) cümlesinde, muzârî fiile لام تَأَكِيد girmektedir.⁸⁴ Buna karşılık, emir veya mâzî fiiline bu lam girmemektedir. Bu durum, fiil-i muzârînin isme benzer bir kullanım sahası kazandığını teyit etmektedir.⁸⁵

c. Fiil-i muzârî, nekra ile geldiğinde sıfat cümlesi konumunda işlev üstlenebilmektedir. "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَقُومُ" (Kalkmakta olan bir adamın yanından geçtim) örneğinde, "يَقُومُ" ifadesi "kalkan" anlamını kazanan bir sıfat cümlesi yapısındadır. Bu, isimlerde gördüğümüz "ذَاهِبٌ" (giden) sıfatıyla büyük benzerlik taşımaktadır. Sîrâfî, bu noktada muzârî fiilin isimlere dair sıfatlanma fonksiyonunu vurgulamıştır.⁸⁶

d. Fiil-i muzârî, "إِنَّ زَيْدًا يَقُومُ" (Şüphesiz ki Zeyd kalkıyor) örneğinde olduğu gibi, bir ismin haberi konumunda kullanılabilmektedir. Buna

⁸¹ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye* (b.y.: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1999), 48-49.

⁸² Tam olarak kimden ve neden söz edildiği anlaşılmayan, belirsiz birini veya belirsiz bir şeyi ifade eden isimdir. Genelde "ال" takısı kullanılan ve sonuna tenvin alan bu isimlere örnek مَعْلَمْ kelimesi verilebilir. Hangi öğretmen, nasıl öğretmen, tam olarak kimdir belirli değildir. Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Lüma' fi'l-Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, ts.), 98.

⁸³ Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye*, 49.

⁸⁴ Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye*, 48.

⁸⁵ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/28.

⁸⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/28.

karşın mâzî fiilin, لَام تَأْكِيد veya habercilik fonksiyonuna girebilmesi söz konusu değildir. Böylece muzârî fiil, haber görevi üstlenerek isimlere daha fazla yaklaşmaktadır.⁸⁷

e. Nasıl ki nekra bir isim “ال” takısı ile marife hâle geliyorsa, muzârî fiil de “س” (kısır gelecek) veya “سَوْفَ” (gelecek zaman) edatlarını alarak anlamını belirli bir zamana has kılmaktadır. Örneğin; “سَيَقُومُ زَيْدٌ” (Zeyd yakında kalkacak), “سَوْفَ يَقُومُ زَيْدٌ” (Zeyd ileride kalkacak). Bu özellik, fiil-i muzârînin zaman boyutunda ek yapılarla anlamını daraltabileceğini, isimlerdeki “belirsizden belirliye” geçişe benzer bir dönüşüm yaşadığını göstermektedir.⁸⁸

Fiil-i muzârî, mâzî veya emir fiillerin aksine isme benzerlik kurabildiği için i'râb almaktadır. Basra ekolü özellikle bu hususu “fiil-i muzârî isme benzemesi dolayısıyla ref', nasb ve cezm gibi i'râb şekillerine açıktır” diyerek açıklamıştır.⁸⁹ Kûfeliler de genel anlamda bu yaklaşımı kabul etmekle birlikte, fiillerin tümünde i'râbın aslen bulunabileceğini savunmaktadır.⁹⁰

4.2. Fiil-i Muzârînin İ'râb Şekilleri ve Sîbeveyhi'nin Delilleri

Fiil-i muzârî, Arap nahvinde üç i'râb hâline (ref', nasb, cezm) girebilmektedir. Cer ise fiilde görülmez.⁹¹ Bu noktada Sîbeveyhi'nin “Muzârî fiillerde nasb hâli “لَنْ يَفْعَلَ”, ref' hâli “سَيَفْعَلُ”, cezm hâli ise “لَمْ يَفْعَلْ” şeklindedir. Fiil-i muzârînin cer hâli yoktur” sözü, fiil-i muzârîdeki i'râb tasnifini açıklamaktadır.⁹²

a. Ref' (يَفْعَلُ): Fiil-i muzârînin “temel” veya “âmilisiz” hâli olarak tanımlanmaktadır. Olumlu veya basit haber cümlelerinde kullanılmaktadır. Örneğin, “زَيْدٌ يَقُومُ” (Zeyd kalkıyor) gibi. Burada ref' hâlindeki muzârî, herhangi bir nasb veya cezm âmiliyle ilişkilenebilmektedir.⁹³

b. Nasb (يَفْعَلُ): “لَنْ” (mutlak gelecek olumsuzlama), “حَتَّى” (...caya kadar), “كَيْ” (amaç), “إِذَنْ” (cevap verme) gibi âmiller tarafından oluşturulmaktadır.

⁸⁷ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/30.

⁸⁸ Enbârî, *Esrârü'l-Arabîyye*, 49.

⁸⁹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/28-31.

⁹⁰ Zeccâcî, *el-İzâh*, 82.

⁹¹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/29; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 96.

⁹² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 1:10.

⁹³ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/27-28.

“لَنْ يَقُومَ زَيْدٌ” (Zeyd kalkmayacak), “أَنْتَظِرُ حَتَّى يَقُومَ” (Kalkıncaya kadar bekliyorum) gibi cümleler bu duruma örnektir. Bu âmiller, muzârî fiilin sonunun fetha ile harekelendirmektedir.

c. Cezm (يَفْعَلُ): "لا", "لما", "لم" (nehiy), "إن" (şart) gibi edatlarla oluşan hâl, fiil-i muzârînin sonunu sükûna veya harf düşmesine itmektedir. “لَمْ يَقُومَ” (Zeyd kalkmadı), “إِنْ يَقُمْ زَيْدٌ أَقَمَ مَعَهُ” (Zeyd kalkarsa, ben de onunla kal-karım). Cezm, Arapçada “mebnî”ye benzeyen bir sabitleyici durum olsa da fiil-i muzârînin isme benzeme gerekçesiyle i’râb alması içinde özel bir konum edinmektedir.⁹⁴

d. Cer (Bulunmaz): Fiil-i muzârîde cer hâli yoktur. Çünkü cer, Arap nahvinde harf-i cer veya izâfetle ilgilidir ve bunlar isimlere mahsustur. Fiil, izâfet kuramayacağı için cer yapılmaz.⁹⁵ Örneğin; “يَزِيدُ” gibi isimlerde harf-i cer ile mecrûr hâli görmek mümkündür. Fiillerdeyse “يَفْعَلُ/يُفْعَلُ” gibi bir kullanım i’râb anlamında söz konusu olmamaktadır.

Bu i’râb türleri, fiil-i muzârînin cümlede farklı nahiv âmilleriyle karşılaştığında son harfinin nasıl etkilendiğini göstermektedir. Mâzî veya emir fiilde böyle bir i’râb değişimi gerçekleşmemektedir.⁹⁶

5. Kutrub’un İ’râbın İşlevinin Anlam Olduğu Görüşüne İtirazları ve Nahiv Âlimlerinin Cevapları

Klasik Arap nahvi, i’râbı genellikle anlam farklılıklarını (fâil, mef’ûl, vb.) netleştirme mekanizması olarak tarif etmiştir. Kutrub gibi bazı âlimler ise i’râbın fonksiyonunu ve çıkış gerekçelerini bu tek boyutla açıklamanın yetersizliğine işaret etmiştir. Özellikle nahiv tarihinin önemli eserlerinden *el-İzâh*’ta kaydedilen Kutrub’un itirazları,⁹⁷ i’râbın yalnızca anlam ayırımına hizmet etmediği fikrini gündeme getirmiştir. Nahiv âlimleri ise bu eleştirilere gerek teorik gerekse uygulamalı örneklerle cevap vermiştir.

⁹⁴ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/29.

⁹⁵ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/29.

⁹⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn (Kahire: el-Mektebetü’t-Ticâriyye, ts.), 45.

⁹⁷ Zeccâcî, *el-İzâh*, 70-71.

5.1. Kutrub'un Temel Eleştirileri

Kutrub, i'râbın "salt anlam farklarını göstermek"⁹⁸ için konduğunu söyleyen görüşü ele alırken, Arapçada i'râbı aynı ama anlamı farklı ya da i'râbı farklı ama anlamı aynı olan pek çok örnek bulunduğunu öne sürmektedir. Bu da "i'râbın tek başına anlam belirlemesi için yeterli olmadığı"⁹⁹ tezini desteklemektedir.

5.1.1. İ'râbı Aynı, Anlamı Farklı

- إِنَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Şüphesiz Zeyd senin kardeşindir.)
- لَعَلَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Belki Zeyd senin kardeşindir.)
- كَأَنَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Sanki Zeyd senin kardeşindir.)

Bu üç cümlede de "زَيْدًا" aynı nasb hâlinindedir. Fakat cümlelerin semantik boyutu -tekit, temenni, benzetme- tamamen farklılaşmaktadır. Kutrub'a göre, eğer i'râb yalnızca anlam ayırımı yapmak için konmuş olsaydı, aynı i'râbın böylesine farklı anlamlar üretmesi tuhaf görünecektir.¹⁰⁰

5.1.2. İ'râbı Farklı, Anlamı Aynı

• مَا زَيْدٌ قَائِمٌ ve مَا زَيْدٌ قَائِمًا her iki ifade de "Zeyd ayakta değildir" şeklinde olumsuz bir cümle olarak tercüme edilmektedir. İlki isim cümlesi formunda, ikincisi fiilî haber formunda gibi görünse de pratikte ortaya çıkan sonuç aynıdır; Zeyd'in ayakta olmadığına dair bilgi vermektedir. Bu örnekler, i'râb değişiminin cümlelerin aslî mânasını dönüştürebileceğini veya farklı i'râbların tek anlam etrafında birleşebileceğini göstermektedir.

5.1.3. Fonetik Yön ve Sükûn Ağırlığı Tezi

Kutrub, i'râbın "dildeki iki sâkin harfin yanyana gelmesini önleyerek konuşma akıcılığını sağlama"¹⁰¹ görevine de vurgu yapmaktadır. Arapçada kelime sonlarında sükûn veya peş peşe sâkin harfler gelince telaffuzun zorlaştığı bilinmektedir. İ'râb, kelimenin sonuna hareke (damme, fetha, kesre) ekleyerek bu problemi hafifletmektedir. Ona göre, i'râbın ortaya

⁹⁸ Ukberî, *et-Tebyîn*, 156.

⁹⁹ Ukberî, *et-Tebyîn*, 156-160.

¹⁰⁰ Zeccâcî, *el-İzâh*, 70.

¹⁰¹ Ukberî, *el-Mesâ'ilü'l-hilâfiyye fi'n-nahv*, 100.

çıkışında “konuşma akıcılığı ve fonetik denge” meselesi, en az “anlam ayrımı” kadar belirleyici bir etkidir.¹⁰²

5.2. Nahiv Âlimlerinin Cevapları

Kutrub'un bu itirazları, i'râb sistemini yalnızca anlam ayırma araçlarından ibaret gören geleneksel çizgi için önemli bir meydan okumadır. Klasik nahiv âlimleri, söz konusu örnek ve görüşlere ayrıntılı cevaplar vermiş, i'râbın konumunu korumakla birlikte -kısmen Kutrub'u doğrulayan- çeşitli kabul ve açıklamalarda bulunmuştur.¹⁰³

5.2.1. “Esas Gaye Fiil-İsim İlişkisi”

Çoğu nahiv âlimi, i'râbın tarihsel ve işlevsel olarak ilk hedefinin, “fiil sonrasında gelen isimlerin fâil mi, mef'ûl mü olduğu” gibi kritik ayrımları netleştirmek olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ اِنَّ, لا, كَا gibi edatlar ve yapılar ise “ikincil âmil” olarak değerlendirilmektedir.

• “ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا” (Zeyd ‘Amr’ı dövdü) cümlesinde i'râb olmaksızın fâil-mef'ûl belirsizliği doğabilirdi. Oysa isimlerin ref, nasb vb. işaretleriyle kimin döven, kimin dövülen olduğu açığa çıkmaktadır.¹⁰⁵

• اِنَّ, لا, كَا gibi örneklerdeki harfler (اِنَّ, لا, كَا) esas anlamı belirlemede baş rol oynamaktadır. İ'râb, burada “fâil-mef'ûl ayrımı” gibi mutlak bir fonksiyon üstlenmemektedir. Dolayısıyla i'râbın ana gayesi, “fiil sonrası isimlerin görevlerini netleştirmek”tir. Harflerin getirdiği “temenni, tekit, benzetme vs.” anlamlarda i'râb aynı kalabilir. Dolayısıyla mânâyı değiştiren, i'râb değil edatlardır.¹⁰⁶

Bu cevaba göre, Kutrub'un verdiği “i'râb aynı, anlam farklı” örneklerinde anlam farkını esas oluşturan harfler veya edatlardır. İ'râb, orada sadece amelî (işlevsel) bir görev üstlenmekte, anlam çeşitlemesini bizzat i'râb sağlamamaktadır.

¹⁰² Zeccâcî, *el-İzâh*, 70-71.

¹⁰³ Ukberî, *el-Mesâ'ilü'l-hilâfiyye fi'n-nahv*, 100-102.

¹⁰⁴ Zeccâcî, *el-İzâh*, 71.

¹⁰⁵ Ukberî, *el-Mesâ'ilü'l-hilâfiyye fi'n-nahv*, 93-98.

¹⁰⁶ Ukberî, *el-Mesâ'ilü'l-hilâfiyye fi'n-nahv*, 107-110.

5.2.2. Dilin Estetiği ve Akıcılığı

Kelime sıralamasına aşırı bel bağlamak yerine, i'râb sayesinde cümle içinde fâil ile mef'ûlün yeri rahatlıkla değiştirilebilmektedir. Mesela:

- ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا (Zeyd 'Amr'ı dövdü.)
- ضَرَبَ عَمْرًا زَيْدٌ ('Amr'ı Zeyd dövdü.)

Her iki cümlede de ana anlam aynıdır; döven Zeyd'dir, dövülen 'Amr'dır. Bu, Arapça'da kelime sırasındaki esneklik için önemli bir zemin sunmaktadır. Bu sayede “nazım, sec' ve bedî” gibi edebî sanatlar gelişmektedir. Şair veya hatip, i'râbın sağladığı esneklikle anlam karışmazın kelimelerin sırasını değiştirebilmektedir.¹⁰⁷ Bu yaklaşım, Kutrub'un “kelime sıralamasıyla da anlaşılabilir” itirazına karşı, “kelime sırasına mutlak bağımlılık edebî estetiği kısıtlamaktadır. İ'râb, bu kısıtlamayı kaldırmaktadır” şeklinde bir cevap üretmektedir.

5.2.3. Fonetik Unsur Reddedilmez, Ama İkincil Görülür

Kutrub'un “iki sâkin harfin yanyana gelmesini önlemek” şeklinde özetlenebilecek sesbilimsel yaklaşımı, nahiv âlimleri tarafından tamamen reddedilmemiştir. Arapça fonetiğinin sâkin-harekeli harf dengesine son derece önem verdiği, sükûn ile konuşmanın durakladığı bir gerçektir.¹⁰⁸ Öte yandan çoğu nahiv âlimi; i'râbın birincil ve tarihsel olarak temel işlevi, anlam belirsizliğini (fâillik, mef'ûllük, izâfet vb.) ortadan kaldırdığını vurgulamaktadır.¹⁰⁹ Bu sistem yerleştikten sonra, ek bir yarar olarak “dildeki sükûnu hafifletme, kelimelerin sonunu harekeli tutarak konuşmayı yumuşatma” boyutu da gözlemlenmiştir. İ'râbın sesbilimsel faydası, dili akıcı ve müzikal kıldığı için ikincil bir gerekçe olarak benimsense de esas gerekçenin semantik-sentaktik yönden geldiği ileri sürülmektedir.¹¹⁰ Böylece Kutrub'un tezi kısmen onaylanmaktadır. Arap dilinde iki sâkin harfin yanyana gelmesinin konuşmayı yavaşlatması nedeniyle harekelerin yerleştirilmesi önemli bir fonetik katkı sağlamaktadır.¹¹¹ Bununla birlikte,

¹⁰⁷ Ukberî, *et-Tebyîn*, 157-158.

¹⁰⁸ Zeccâcî, *el-İzâh*, 70-71; Ukberî, *el-Mesâ'ilü'l-hilâfiyye fi'n-nahv*, 100.

¹⁰⁹ Süyûtî, *et-Tirâz*, 9.

¹¹⁰ Ukberî, *et-Tebyîn*, 161; Zeccâcî, *el-İzâh*, 71.

¹¹¹ Zeccâcî, *el-İzâh*, 71.

geleneksel nahiv âlimleri, “dilde mânayı açıklama zorunluluğu”nu temel dayanak saymaya devam etmektedir.

5.3. Değerlendirme

Kutrub’un öne sürdüğü “i’râb sadece anlam ayrımı için yoktur; dilin fonetik ve ritmik düzenine de hizmet etmektedir. Aynı zamanda i’râb aynı kalırken farklı anlamlar, i’râb farklıyken de aynı anlam ortaya çıkabilir” şeklindeki eleştirileri, nahiv âlimlerinin teorik çerçevelerini gözden geçirmesine sebep olmuştur. Bu çerçevede;

a. Kimi cümlelerde, esas anlam değişikliğini edat ya da bağlam üretmektedir. Dolayısıyla i’râb, fâil-mef’ûl gibi temel işlevler dışında da devreye girmektedir.

b. İ’râbın varlığı Arapça’da kelime dizilimini fazlasıyla sabitleyen bir sistemi engellemektedir. Böylece şiir ve edebî metinlerde daha sanatsal ibareler üretebilmek adına cümle dilimizde sanatsal oynamalar yapılabilmektedir.

c. Nahiv âlimleri, sükûnun yoğun kullanımının telaffuz açısından zorluğu artırdığını kabul etmektedir. Ancak bu fonetik gerekçeyi i’râbın “tarihsel veya mantıksal birincil sebebi” olarak kabul edilmemektedir.

Kutrub’un eleştirileri, i’râbın çok yönlülüğünü ve dil işleyişindeki çeşitli boyutlarını gözler önüne seren bir çerçeve sunmaktadır. Görüşler göstermektedir ki i’râb sistemi bir yandan fâil-mef’ûl ayrımı, izâfet vb. semantik fonksiyonları üstlenirken öte yandan dile fonetik akıcılık kazandırmanın yanı sıra kelime sırası esnekliğini de mümkün kılmaktadır. Klasik nahiv âlimlerinin çoğu, i’râbın birincil nedenini “mânayı netleştirme” olarak korumaktadır.¹¹² Kutrub ise “fonetik düzenleme” argümanı ile i’râbın kökeninde çok boyutlu bir yapı bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹³ Böylelikle i’râb, Arapça’nın hem anlam hem ses hem de üslup yönleriyle kaynaşmış bütünsel bir sistem olduğunu göstermeyi sürdürmektedir.

¹¹² İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 1/196.

¹¹³ Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 37.

6. İ'râbın Türleri, Âmilleri ve Uygulama Misalleri

Klasik Arap nahvinde, i'râb genellikle “isimlerde üç temel hâl” ve “fiillerde (özellikle muzârîde) farklı çekim dereceleri” olarak tasnif edilmektedir. Bu sistematik yaklaşımın önemli örneklerinden biri, Zemahşerî'nin ortaya koyduğu şemadır.¹¹⁴ Zemahşerî, Arapçadaki i'râb meselesini sade ve anlaşılır biçimde sınıflandırarak, sonraki birçok nahiv âlimini etkilemiş ve “temel i'râb hâlleri” kavramını yaygınlaştırmıştır.

6.1. İ'râbın Temel Hâlleri (İsimlerde)

Zemahşerî, *el-Mufasssal* adlı meşhur eserinde, isimlerdeki i'râbı üç esas hâle (merfû', mansûb, mecrûr) ayırarak incelemiştir.¹¹⁵ Bu üç hâl, Arapça cümle yapısındaki anlam ve fonksiyon bakımından birbirinden farklılık göstermektedir.

a. Ref (Merfû'): İsimlerin fâillik, mübteda-haber, ^{اِنَّ} ve kardeşlerinin haberi, ^{لَا} ^{مِنَ النِّفْيِ} gibi durumlarını göstermektedir. ^{زَيْدٌ قَائِمٌ} → Mübteda-haber cümlesi; “زَيْدٌ” ref konumundadır (mübteda), “قَائِمٌ” ref konumunda haberdur. ^{اِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ} cümlesinde ^{قَائِمٌ} → yine ref hâlidir, “اِنَّ”nin haberi olarak işlev görmektedir. ^{صَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا} cümlesinde ise “زَيْدٌ” → fâilliği belirten ref hâlidir (fâildir).¹¹⁶

b. Nasb (Mansûb): İsimlerin mefûllük, hâl, temyiz, istisnâ, kâne ve benzerlerinin haberi veya ^{اِنَّ} ve benzerlerinin ismi gibi fonksiyonlarını yansıtmaktadır. ^{كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا} → ^{زَيْدًا} fiili, fâili (ben), mefûlü (زَيْدًا). ^{كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا} fiilinin haberi olduğu için mansûbdur. ^{اِنَّ زَيْدًا قَائِمًا} → ^{زَيْدًا} ismi olarak mansûbdur.¹¹⁷

c. Cer (Mecrûr): İsimlerde harf-i cer veya izâfet (muzâf-muzâfün ileyh) sonucunda ortaya çıkan hâli belirtmektedir. Bu hâl, fiillerde bulunmamaktadır. ^{مَرَرْتُ بِزَيْدٍ} → “زَيْدٍ”, “بِ” harf-i cer'i ile mecrûrdur. ^{كَتَابُ زَيْدٍ} → “زَيْدٍ”, izâfetle mecrûrdur (muzâfün ileyhtir).¹¹⁸

Zemahşerî, isimlerin temel i'râb kategorilerinin ref, nasb ve cer oldu-

¹¹⁴ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

¹¹⁵ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

¹¹⁷ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

¹¹⁸ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

ğunu belirtmektedir. Ancak bu üç hâl, nahiv geleneğinde kendisinden çok önce kabul edilmiş olup özellikle Sîbeveyhi, Ferrâ ve Müberred (ö. 286/900) gibi erken dönem nahiv âlimlerinin eserlerinde açıkça yer almaktadır.¹¹⁹ Zemahşerî'nin yaklaşımı, bu çekim kategorilerinin yalnızca şekilsel bir unsur olmaktan öte, isimlerin üstlendiği semantik işlevleri de belirlediğini vurgulamaktadır. Daha sonraki nahiv âlimleri ise bu sınıflamayı “mansûb” hâlinin alt kategorilerini (mef'ûl-i mutlak, mef'ûl-i fihi, mef'ûl-i leh vb.) ve “mecrûr” hâlinin farklı tezahürlerini (harf-i cer, izâfet) detaylandırmıştır. Dolayısıyla, ref', nasb ve cer hâllerinin isimler için asıl i'râb kategorileri olduğu iddiası yalnızca Zemahşerî'ye ait olmayıp erken dönem nahiv çalışmalarında da yer almaktadır. Ancak Zemahşerî'nin katkısı, bu kategorilerin semantik yönünü ön plana çıkarmasıdır.¹²⁰

6.1.1. Sistematikliğin Oluşması Bağlamında Zemahşerî'nin Rolü

Zemahşerî, *el-Mufasssal*'da, Arapçadaki bütün i'râb çeşitlerini tek bir şema içinde özetlemek amacıyla, “ref', nasb, cer” ayrımını merkeze koymuştur. Bu şema, aynı zamanda mütekaddim (önceki âlimler) ile müteahhir (sonraki âlimler) arasında ortak bir terminoloji oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.¹²¹

Zemahşerî, i'râbın sadece kelimenin sonunu değiştiren bir harekeleme süreci değil, kelimenin cümle içi görevini belirginleştiren bir mekanizma olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Ref', nasb ve cer, Arapçada isimlerin üstlendiği semantik ve sentaktik rolleri yansıtmaktadır.¹²² Onun ardından gelen şârihler ve nahiv âlimleri (İbn Ya'îş, İbn Hâcib vb.), bu üç hâlin alt dallarını genişleterek her biri altında mef'ûl-i mutlak, mef'ûl-ı ma'ah, hâl, temyiz, muzâfün ileyh, harf-i cer ile mecrûr gibi çok sayıda özel durumlar incelemiştir.¹²³

Bu sistematik yaklaşım, Arap nahvinin kategorik (fâil, mef'ûl, muzâfün

¹¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1:9.

¹²⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/196.

¹²¹ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

¹²² Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

¹²³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/272-455.

ileyh) ve fonksiyonel (mübteda, haber, kâne-haberi vb.) kavramlarını “i'râb” çerçevesinde düzgün bir biçimde oturtmaktadır. Zemahşerî, bu sayede hem Basra hem de Kûfe ekollerinin en esaslı görüşlerini tek çatıda sunabilen bir isme dönüşmüştür.¹²⁴

6.2. İsimlerde İ'râbın Âmilleri

Zemahşerî ve diğer nahiv âlimleri, “bu üç hâlin hangi âmiller tarafından oluştuğunu” da açıklamaya büyük önem vermektedir. Zira i'râb, yalnızca “kelimenin sonunun değişmesidir” demek değildir. Söz konusu değişiklikler, cümledeki âmil ile ma'mûl arasındaki ilişkiden doğmaktadır.

6.2.1. Ref Âmilleri

• Mübteda-haber yapısında, bir âmil aracılığı olmadan isimler ref'e girmektedir (ibtidâ âmili).

• ك ve benzeri fiiller, cümledeki ismini ref' (örneğin ك'nin ismi), haberini ise nasp etmektedir.

• ا ve benzeri harfler, cümledeki ismini nasb, haberini ise ref' durumuna getirmektedir.

6.2.2. Nasb Âmilleri

• Fiil: En güçlü âmildir; mef'ûlünü (örneğin mef'ûl-i mutlak, mef'ûl-ı bih, mef'ûl-ı fih, vb.) nasb etmektedir.

• Harfler (örneğin ا vb.): İsimlerini nasb, haberini ref' yapmaktadır.

• İsm-i fâil veya ism-i mef'ûl gibi bazı “amele sahip” isimler, kendinden sonra gelen mef'ûlü nasb edebilmektedir (örneğin ضارب زيداً).

6.2.3. Cer Âmilleri

• Harf-i cer: و, في, ل, عن, على vb. harfler ismi, mecrûr hâl aldırır.

• İzâfet: Muzâfün ileyh genellikle cer işaret alır (örneğin دَارُ زَيْدٍ - Zeyd'in evi).

• Zorunlu cer hâllerinde, bazı isimler ya bir harf-i cerrin etkisiyle ya da başka bir isme izafe edildiği için cer durumunda bulunmaktadır.

¹²⁴ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

Zemahşerî, *el-Mufasssal*'da bu âmilleri fiiller, harfler, isimler şeklinde tasnifleyerek her birinin i'râb üzerinde ne tür tesir bıraktığını örnekle-riyle anlatmaktadır. Daha sonraki dönemde İbn Ya'îş ve İbnü'l-Hâcib gibi âlimler, bu yöntemi daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak "âmillerin etkisi" (en belirleyici unsur: fiil) ve "ma'mûllerin uyumu" (isimlerin i'râb özellikleri) gibi konuları açıklamıştır.¹²⁵

6.3. Değerlendirme

Zemahşerî, *el-Mufasssal* adlı eserinde, i'râbın temel hâllerini (ref, nasb ve cer) Arapça isimlerin semantik-sentaktik fonksiyonlarıyla ilişkilendirilen sistematik ve derli toplu bir çerçeve sunmuştur. Bu çerçevede Zemahşerî'nin sunduğu bu üç hâl gerek Basra gerekse Kûfe ekolü arasında temel terminoloji olarak kabul görmüş ve Arap dili çalışmalarının ilerleyen dönemlerinde "i'râb sistemi"nin omurgasını oluşturmuştur.¹²⁶ Zemahşerî'nin kurduğu bu yapı, dilbilgisel kategoriler (fâil, mef'ûl vb.) ile i'râb formları arasındaki doğrudan ilişkiyi açıklığa kavuşturmuştur. Yanı sıra farklı ekollerin de bu konudaki ihtilaflarını ortak bir referans üzerinden tartışmalarına imkân tanımıştır. Böylece, *el-Mufasssal*'da ortaya konan sınıflama, Arapçanın i'râb mantığını tarihsel süreçte en berrak şekilde yansıtan modellerden biri hâline gelmiş ve sonraki nahiv literatürüne sistemli bir temel sunmuştur.¹²⁷

7. Genel Değerlendirme

Arapçanın nahiv geleneğinde i'râb, ilk bakışta yalnızca kelime sonlarındaki hareke düzenlenmesi gibi görünse de tarihsel ve kuramsal açıdan incelendiğinde çok katmanlı bir dil mekanizması olarak öne çıkmaktadır.

7.1. İ'râbın Çok Boyutlu Bir Sistem Oluşu

Arapça cümleyi oluşturan kelimelerin işlevlerini belirgin hâle getirmek, i'râbın en belirgin fonksiyonlarından biridir. Bunun yanında, isim-fiil-

¹²⁵ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37113-.

¹²⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/196.

¹²⁷ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 37.

harf ilişkisinde (temenni, tekit, benzetme vb.) nüansların da eklenmesiyle i'râb daha geniş kapsamlı bir mâna alanına hizmet etmektedir.

Kutrub'un "sükûnun ardından hareke" ekleme mantığı¹²⁸ i'râbın konuşma akıcılığını koruduğunu göstermektedir. İki sâkin harfin yanyana gelmesi telaffuzu zorlaştırdığı için, i'râb kelimenin sonuna bir hareke ekleyerek dilin ritmik yapısına katkıda bulunmaktadır. Arapçadaki belâgat ve fesâhat, kelimelerin sıralamasına bağımlı olmaksızın cümle içerisindeki fâil ve mef'ûlü net olarak ortaya koyan i'râb sistemi sayesinde gelişmiştir. Bu yapı, klasik metinlerde olduğu gibi şiir ve nesir alanında da farklı ifade biçimlerinin ve zengin anlatım imkânlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.¹²⁹

7.2. Basra-Ekolü Ayrımı

Basra Ekolü: Fiilleri aslen mebnî (sabit) saymakta, isimlerin ise i'râb için temel unsur olduğunu öne sürmektedir. Mâzî ve emir fiiller mebnî kabul edilirken, fiil-i muzârî isimlere benzer yönleri sebebiyle i'râb almaktadır.¹³⁰

Kûfe Ekolü: Fiillerde de anlam çeşitliliği olduğunu ve bu nedenle i'râbın aslen onlara da uygun bulunduğunu savunmaktadır.

Fiil-i Muzârî Meselesi: Her iki ekol de muzârînin bazı istisnalarla i'râb aldığını kabul etmektedir. Ancak fiilleri kimin i'râb ettirdiği ve bu i'râbın asıl mı fer'î mi olduğu konusunda ayrışmaktadır. Bu ihtilaf, "i'râb fiillerde asıl mıdır, yoksa fer'î midir?" ve "isimler mi mebnî, fiiller mi mebnî?" gibi sorularda yoğunlaşmaktadır.

7.3. Kutrub'un Eleştirilerinin Değeri

İ'râbı Aynı, Anlamı Farklı / İ'râbı Farklı, Anlamı Aynı: Kutrub, "i'râb yalnızca anlam ayrımı sağlıyor" tezinin, *كَانَ زَيْدًا أَخُوكَ، لَعَلَّ زَيْدًا أَخُوكَ، إِنَّ زَيْدًا أَخُوكَ* örneklerinde yetersiz kaldığını söylemektedir. Aynı i'râb, farklı mânaları üretebildiği gibi farklı i'râb da aynı mânayı verebilmektedir.¹³¹ Kutrub, "iki sâkin harfin yanyana gelmesinin telaffuzu ağırlaştırması" gerekçesiyle

¹²⁸ Zeccâcî, *el-İzâh* 70-71.

¹²⁹ Ukberî, *et-Tebyîn*, 157-158.

¹³⁰ Zeccâcî, *el-İzâh* 78-82.

¹³¹ Zeccâcî, *el-İzâh*, 70-71.

i'râbın fonetik açıdan da ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir.¹³² Bu eleştiriler, kelime sıralaması, bağlam ve ek unsurların da anlamı belirlemede rol oynadığını, i'râbın salt semantik fark için mevcut olmadığını gözler önüne sermektedir.

7.4. Nahiv Âlimlerinin “Birincil Fonksiyon” Vurgusu

Klasik nahiv âlimleri, Kutrub'un itirazlarını tamamen reddetmemektedir. Onlar, i'râbın tarihsel ve mantıksal asıl işlevinin “fiil sonrası isimlerde fâillik, mef'ûllük, izâfet, hâl vb. ayrımları netleştirmek” olduğunu söylemektedir. Sibeveyhi ve Sîrâfî, “fâili ref' etme, mef'ûlü nasb yapma” sistemini dilin merkezinde görmektedir.¹³³

7.5. Dil Estetiği ve Uygulamadaki Süreklilik

Şiir, sec', bedî' gibi alanlarda kelime sırasını değiştirme özgürlüğü, Arap edebiyatının güçlü yönüdür. Fâil, mef'ûl, zarf gibi öğelerin yerini değiştirmek, i'râb sayesinde mâna karışıklığına sebep olmamaktadır. Bu da Arap diline büyük bir ifade zenginliği kazandırmaktadır.¹³⁴

Sonuç

Bu çalışma, Arap dilinde i'râb kavramının tarihî gelişimini ve işlevsel boyutlarını hem klasik ekoller (Basra-Kûfe) hem de Kutrub'un fonetik yaklaşımı ışığında yeniden değerlendirmeyi hedeflemiştir. Elde edilen veriler, i'râbın yalnızca fâil-mef'ûl ilişkisini belirleme aracı değil, aynı zamanda Arapçanın sesi, ahengi ve cümle düzenini bir arada şekillendiren kapsamlı bir sistem olduğunu göstermektedir. Basra ekolünün i'râbı “anlamı açıklama” yönüyle, Kûfe ekolünün fiillerdeki anlam çeşitliliğini vurgulayarak “i'râb fiiller için de asıldır” yaklaşımıyla, Kutrub'un ise fonetik akıcılığı merkezî bir noktaya yerleştirerek “sükûnu hafifletme” işleviyle temellendirmesi, farklı dönemlerdeki farklı sorunsallara işaret etmektedir.

İlk bakışta Basralı âlimlerin, i'râbın ortaya çıkışını esasen fâil-mef'ûl

¹³² Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 110.

¹³³ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/27-29.

¹³⁴ Ukberî, *et-Tebyîn*, 158.

ayırımına dayalı bir ihtiyaç olarak temellendirmesi, Arapçanın sentaktik esnekliğini anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. Pek çok nahiv kaynağında tekrarlandığı üzere, kelimelerin son harekesi “fâil mi, mef’ûl mü, izâfet unsuru mu, haber mi?” gibi rolleri netleştirmektedir. Kûfeliler ise dilin bütünüyle etkileşim hâlinde olan fiil yapısına ve fiillerin barındırdığı çok yönlü anlam formlarına atıf yaparak i’râbın daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu yaklaşımda, fiilin de isim kadar anlam çeşitliliği barındırması ve cümlelerin temel yükünü üstlenen unsur olması dolayısıyla i’râb alabileceği vurgulanmaktadır.

Kutrub’a gelindiğinde ise “iki sâkin harfin yanyana gelmesinin yaratacağı telaffuz zorluğu” meselesine dikkat çekilmesi, i’râbın yalnızca semantik değil, fonetik zaruretten de kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Kutrub’un önerdiği bu fonetik motivasyon, klasik nahiv kaynaklarının “i’râb sadece anlam ayırma aracıdır” tezini sarsmamış olsa da i’râbın ortaya çıkış sürecinde konuşma akıcılığına ve ses uyumuna yönelik bir ihtiyaç olduğunu açıkça gündeme getirmiştir. Böylece harf eksilmesi (hazif), sükûn ve harekeler gibi unsurların bir yandan telaffuzu kolaylaştırırken diğer yandan farklı anlam ilişkilerini de temsil eder hâle geldiği anlaşılmaktadır. Bu çok yönlülük, Arap dilinin gerek belâgat gerek şiirsel ritim gerekse cümle yapısı alanlarındaki zenginliğini mümkün kılmıştır.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir başka önemli bulgu ise i’râbın gelişim sürecinde farklı ekollerin kendilerini hangi problem üzerinden konumlandığıdır. Basra ekolü, “i’râb mebnîliğe karşıdır ve özellikle isimler asıldır” diyerek fiillerin çoğunu sabitlik (binâ) kategorisine koyarken, Kûfe ekolü fiili de başlı başına i’râba elverişli gören daha kapsayıcı bir tutum benimsemiştir. İhtilafın en belirgin tezahürü ise fiil-i muzârî örneğinde görülmüştür. Basra dilcileri, muzârîyi “isme benzeme” gerekçesiyle istisnâi olarak i’râblandırırken Kûfeliler, mevcut istisnânın aslında fiillerin de çok işlevli yapısını kanıtladığı görüşündedir.

Klasik literatürün satır aralarında, anlam ile ses (fonetik) unsurlarının birbiriyle sürekli etkileşim hâlinde olduğu, ancak bunların önem hiyerarşisinin her dönemde ve her ekolde aynı görülmediği fark edilmektedir. Bir taraftan dilin belâgat ve fesâhat yönü, kelime sırasını esnekleştiren

i'râb sayesinde Arap edebiyatında şiir ve hitabet sanatının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Diğer taraftan fâil-mef'ûl, izâfet veya haberlik gibi anlamsal kategoriler, i'râbın kullanımını devamlı surette öncelikli hâle getirmiştir. Kutrub'un iddiası, "i'râb salt semantik anlam farkı için vardır" önermesini aşarak fonetik ihtiyaçlara dikkat çekmiştir. Neticede sonraki nahiv âlimleri de bu "ses boyutunu" tümüyle yok saymamış, ancak temel motivasyon olarak yine semantik ve sentaktik boyutun altını çizmeye devam etmiştir.

İ'râb meselesine odaklanan klasik eserlerin incelenmesinin sonucu olarak; isim-fil-harf kategorizasyonu içinde, özellikle fiillerin konumu ve i'râb alıp almaması ile ilgili tartışmalar, dilin teorik altyapısının zenginliğini yansıtmaktadır. Öyle ki bir taraftan zaman-mekân anlam katmanları diğer taraftan fonetik düzen ve belâgat kaygısı aynı potada eritilmektedir. Böylece i'râb hem anlam örgüsünü hem de ses uyumunu oluşturarak Arapçanın kurgusal ve sanatsal imkânlarını açığa çıkaran bir "dil omurgası" işlevi görmektedir. Kutrub'un "sükûn ve fonetik estetik" perspektifi, Basra-Kûfe ekollerinin "semantik ve sentaktik merkezli" açıklamalarıyla birleştirildiğinde, i'râbın klasik Arapça üzerinde çift yönlü (anlam-ses) ve çok katmanlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, günümüzde büyük ölçüde kaybolmasına rağmen fasih Arapçada hâlâ devam eden i'râbın, yalnızca "dil tarihi" açısından değil, "dil felsefesi ve teorisi" açısından da zengin bir örnek oluşturduğu gerçeğini teyit etmektedir.

Kaynakça

- Cezûlî, Ebû Musa İsa b. Abdilazîz b. Yelalbaht. *el-Mukaddimetü'l-cezûliyye*. thk. Şaban Abdulvahhâb. Mekke: Matbaatü Ümmi'l-Kurâ, ts.
- Dayf, Ahmed Şevkî. *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Ebü'l-Fedâ', İmâdüddin İsmail. *el-Kennâş fi fenney en-nahv ve's-sarf*. thk. Riyad b. Hasan. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Ebü Hayyân, Muhammed el-Endelüsî. *İrtiâfî'd-darab min lisâni'l-Arab*. thk. Recep Osman. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998/1418.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Esrârü'l-Arabiyye*. b.y.: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1999.

- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnsâf fî mesâ'il-l-hilâf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003/1424.
- Fâkihî, Abdullah b. Ahmed. *Şerhu kitâbi'l-Hudûd fî'n-nahv*. thk. el-Mutevallî Ramazan. Kahire: Mektebetü'l-Vahbe, 1993/1414.
- Fâridî, Muhammed el-Hanbelî. *Şerhu'l-Fâridî alâ Elfiyyeti b. Mâlik*. thk. Ebü'l-Kümeýt - Muhammed Musafa. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2018/1439.
- Hamani, Abdenbi. "The Phenomenon of I'rab: Between Linguistic Conventions and Relations of Proximity". *Tabayyun: Critical and Historical Studies* 7 (2014), 75-100.
- Hanfer, Hazım. *el-Unşûtatü fî'n-nahv*. b.y.: y.y., ts.
- Hassânî, Talâl b. Halef b. Mahfûd "el-Savâit el-musavvere ve eseruhâ fî'l-bünye ve'l-i'râb 'inde Kutrub fî kitâbih Meânî'l-Kur'ân ve tahlil müşkil i'râbih". *Mecelletü Câmîatü Tebuk li-Ulûmî'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye* 3/4 (2023), 229-253.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Abdulhamid el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1429.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. b.y.: el-Heyetü'l-Mısıriyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Lüma' fî'l-Arabiyye*. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah et-Tâî Cemalüddin. *Şerhu Teshili'l-Fevâid*. thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedavî el-Mahtûn. b.y.: y.y., 1990.
- İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ b. Ali el-Halebî. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. thk. Emil Bedîî Yakub. Beyrut: y.y., 1422.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Bedî' fî ilmü'l-Arabiyye*. thk. Fethî Ahmed Aliyyüddin. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1999/1420.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû 'Amr Cemâlüddîn. *el-Kâfiye fî ilmü'n-nahv*. thk. Salih Abdülazîm eş-Şair. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.
- İbnü'l-Verrâk, Muhammed b. Abdullah b. el-Abbas Ebü'l-Hasen. *İlelü'n-nahv*.

- thk. Mahmud Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Îyd, Muhammed. *en-Nahvü'l-musaffâ*. Kahire: Mektebetü's-Şebâb, 1971.
- Karâle, Zeyd Halil Fallâh. "Re'yü Kutrub fi'l-harekât ve zâhiratü'l-i'râb fi 'ârâ'i'l-lugaviyyîn". *Buhûs ve Makâlât* 13 (2012). <https://doi.org/10.34174/0327-000-013-011>
- Kermî, Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr. *Delîlü't-tâlib li-ke'lâmi'n-nahviyyîn*. Kuveyt: İdâratü'l-Maktûtât, 2009.
- Mahmud, Semih Muhammed Abd el-Muhsin. "Ferâid Kutrub el-i'râbiyye fi kitâbih 'Me'ânî'l-Kur'ân ve tahlil müşkil i'râbih fi dav'i'l-cüz'i'l-muhakkak minh". *Havliyye Kulliyyetü'l-Luga el-Arabiyye* 25/12 (2021), 11735-11812. <https://doi.org/2021.206968.bfag/10.21608>
- Müberred, Ebü'l Abbas Muhammed b Yezid el-Ezdi. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdulhalık Azime. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1985.
- Özalp, Mehmet Sıdık. "Arap Dilinde İ'râb Olgusu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2019). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/773350>
- Peña, Salvador. "İ'râb as Syntax". *Zeitschrift Für Arabische Linguistik* 33 (1997), 100-104.
- Rummânî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsa. *Risâletü menâzilü'l-hurûf*. thk. İbrahim es-Sammerâî. Amman: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 5 Cilt. thk. Ahmet Arnaût - Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000,
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Kahire: Müessesetü'l-Âlemî, 1989.
- Silué, Djibril Nanourgo - Koné, Kiyofon Antoine. "Grammatical Morphemes, Conceptual Structures and Semantic Representation". *Journal of Language and Linguistic Studies* 17/Özel Sayı 2 (2021), 726-734.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdalî - Ali Seyyid Ali. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Şimşek, Mehmet Ali. "Arap Dilinde İ'râbın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü". *Nüşa* 6/22 (2006), 25-48.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *el-*

- Mesâ'ilü'l-hilâfiyye fi'n-nahv.* thk. Muhammed el-Halvânî. Beyrut: Dâru's-Şarkî'l-Arabî, 1992.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *et-Tebyîn an Mezâhibi'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn.* thk. Abdurrahman b. Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Garb, 1986.
- Vâdî, Abd el-Hüseyn Musa. "Delâletü'l-alâmâtî'l-i'rabiyye 'inde Kutrub ve mevâkifu'l-muhdesîn minhâ". *Havliyat Adâb Ayn Şems* 50 (2022), 116-127. <https://doi.org/2022.254II4.aafu/2I6O8.IO>
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak en-Nihâvendî. *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv.* thk. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dârun-Nefâis, 1986.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. 'Amr. *el-Mufasssal fî sinaati'l-i'râb.* thk. Ali Mulahham. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.